

Sandflugten i 17- og 1800-tallet.

v/ fmd for Vinderup egnhistorisk forening, Kurt Guldbæk

Sandflugt er et gammelt fænomen her i landet. Arkæologisk kan man påvise sandflugt i Vestjylland allerede for 7.000 år siden. Igen i stenalderen for omkring 4.200 år siden var der en meget aktiv sandflugt i landet, siden fulgt af perioder, hvor vegetationen holdt sandflugten i ave. Den sidste af disse rolige perioder var i 1.200-tallet, derefter skulle sandflugten få sin største udbredelse.

Allerede i 1539 forbød Christian 3. bønderne at ødelægge klitvegetationen; forbudet blev gentaget i Danske Lov af 1683 uden at det ser ud til, at det er blevet fulgt i større udstrækning.

Grunden til den øgede sandflugt er der nogen uvished om, men meget tyder på en sammenhæng med 'den lille istid' i 1600- og 1700-årene. Der skete en udtørring af jorden og vandstanden i havet faldt omkring 10cm, hvilket jo gav en bredere strandbred med mere sand til følge. Desuden bevirkede krigene, at mange gårde og deres jorder blev forladt.

Den første effektive indsats mod sandflugten blev udført af Johan Ulrich Røhl i 1730-erne i Tisvilde i det nordvestlige Sjælland. Han mente dog ikke, at hans metoder ville kunne bruges i Vestjylland.

Problemet blev efterhånden så stort, at staten i slutningen af 1700-tallet for alvor gjorde noget ved problemet (der kom jo ellers til at mangle skatteindtægter). Man beordrede klitterne beplantet og gjorde de berørte gårde ansvarlige for plantningen. Desuden skulle amtmanden varetage opsynet med de udførte arbejde, ligesom der indledtes forsøg med metoder til dæmpning af sandflugten. Resultatet af disse forsøg blev offentliggjort i en afhandling af botanikeren Erik Viborg (1788: Efterretning om Sandvexterne og deres Anvendelse til at dæmpe Sandflugten på Vesterkanten af Jylland). Denne afhandling blev det videnskabelige grundlag for bekæmpelsen af sandflugten i den efterfølgende tid.

Christian 7. udsendte i 1792 sin Forordning, angående Sandflugtens Dæmpning i Danmark, der gjorde amtmanden og de nyoprettede sandflugtskommissioner ansvarlige for arbejdet. Klitterne skulle fredes og beplantes med hjælme og arbejdskraften skulle leveres af befolkningen, som blev tvangsudskrevet – både i det lokale sogn hvor arbejdet pågik, men også i nabosogne ("hjælpesogne") som ikke havde klitter på egne jorder.

Loven blev med mellemrum revideret, i 1852 slap hjælpesognene fri for arbejdet og efterhånden overtog staten en større del af udgifterne, for endelig i 1935 at klare alle de økonomiske byrder i forbindelse med de fredede arealer.

Som følge af loven fra 1792 blev der også i Ringkøbing Amt udnævnt en sandflugtskommission, den bestod for Ginding Herred af herredsfoged Tranbjerg og prokurator Grøn fra Holstebro samt et lokalt islæt i form af forpagter Kierulf på Rydhave.

Det første, vi hører om sandflugten her på egnen, er allerede i 1648. Da indsendte sognepræsten Erik Nicholai Bruun i Estvad sogn et bønsskrift til kongen, hvori han omtaler egnens og sin egen

store fattigdom. Bl.a. fortæller han, at han må have sine køer gående på sine sognebørns marker, da hans egne marker delvis er tilføjede af sand. Der forlyder dog ikke noget om, at der på dette tidspunkt gøres noget for at stoppe sandflugten.

Efter 1792 blev der fra myndighedernes side for alvor taget fat på bekæmpelsen af flyvesandet. Det var dog ikke uden vanskeligheder, for bønderne var uvillige og havde ikke megen tiltro til, at det gavnede noget. Desuden herskede der det synspunkt, at sandflugten var en af gud sendt prøvelse, som man ikke skulle kæmpe imod men blot bøje hovedet for og med tålmodighed finde sig i. Noget af modstanden skyldtes måske også, at man frygtede at miste noget af den frihed, som man havde fået få år tidligere ved stavnsbåndets opløsning.

Det ser ud til, at myndighederne efter nogle år mere eller mindre affinder med bøndernes modstand og lader dem i fred; fra 1797 til 1800 er der ingen indberetninger om sandflugt i Ginding Herred på trods af de mange sander, der fandtes i herredet.

I 1801 kommer der atter gang i bekæmpelsen, landvæsenskommissær og kammerråd Petersen, Skjernbrogård, der siden 1792 havde været sandflugtskommissær for flere herreder ved vestkysten, blev nu også udnævnt til sandflugtskommissær for Skodborg, Vandborg og Hjerm-Ginding herreder. Han bestrider dette embede med stor flid de næste mange år indtil han kan aflevere de sidste sander i Ginding herred til lodsejernes brug i 1819.

Den bedste måde at bekæmpe sandflugten på var at frede området, så kreaturer og får ikke havde adgang til græsning. Ligeledes skulle mennesker helst heller ikke færdes i sanderen, så også veje og stier blev om muligt forbudt. De fredede områder blev afmærket med fredemærker, såkaldte ”doeler”.

For at forhindre vinden i at tage mere sand fra hullet i vegetationen, skar man kanterne af hullet ned, og dækkede dem med lyngtørv (”sadder”). I hullet såede man marehalm og dækkede det hele med lyng. Selve sandklitterne blev også tilsået med marehalm og ofte dækkedes store arealer også her med lyng for at sand og frø ikke skulle blæse bort igen.

Alt dette blev udført som pligtarbejde af de lokale bønder, dog stod sandflugtskommissionen oftest for fremskaffelsen af marehalmfrøene (også kaldet ”vipper”, ”sandhavre”, ”strandhavre”, eller ”purhavre”).

Et eksempel på organiseringen af dette arbejde viser sandflugtskommissær Petersens beretning fra 1801:

„1801, den 4. Juni mødte Landkommissær Petersen som beskikket Sandflugtskommissær tillige med Herredsfoged Tranberg, ved Vinderup Sande for at efterse samme og øvrige Sander i Ginding Herred. Vi fandt, at Brinkerne her skal nedskæres og belægges med Sadder, og derimellem nedlægges Halmvipper, som Petersen tilvejebringer. Til at forrette Arbejdet dette Efterår formenes, at hvert Kongeægtlægd i Sahl Sogn leverer 4 Læsser Sadder, som de lader grave, tilbringe og nedlægge, og desuden 1 Menneske fra hver Kongeægtvogn til at nedskære Brinkerne og nedlægge

Vipperne samt 1 fra hvert Hus (Husmand) til at hjælpe dermed. Åhle Sande. Her udfordres samme Arbejder som i Ejsing Sande med Brinkers Nedskæring og Vippers Nedlægning ved et Menneske fra hver Kongeægtvogn foruden Husmændene, - og beklædemed Sadder, hvortil hver Kongeægtvogn kører 10 Læsser 1 Dag. Høstrup Sande. Også her nedskæres Brinkerne og beplantes med Halmvipper og beklædes med Lyng, hvortil hver kørende Mand af Haderup Sogn leverer et Læs Lyng, og 1 Menneske af hver Vogn foruden Husmændene til at nedgrave Brinkerne og strø Vipperne og lægge Lyngen. Staulund Sande havde Beboeren, Sognefoged Simon Staulund, selv ladet belægge med Halmvipper og beklæde med Lyng. Den var i god Grøde. Han lovede fremdeles at fortsætte samme. Ved Vinderup Sande blev Beboeren af Vinderupgård beskikket til Opsynsmand, da ingen Klitfoged behøves. - Ved Åhle Sanden sattes Niels Jensen og Ejerens Søn, Jens Christensen, som Klitfogder, og til Opsynsmand Niels Andersen. Ved Ejsing Sande: Jens Østergård og Esper Christensen som Klitfogder og Simon Christensen som Opsynsmand, - og ved Høstrup Sande blev Jakob Andersen og Chr. Pedersen Klitfogder og Jens Høvedsgård Opsynsmand. - Ved Aftenstide sluttedes Forretningen. Staulund i Haderup Sogn den 6. Juni 1801. Petersen. - Tranberg."

Kommissær Petersens rettesnor for disse arbejdsydelser var:

1 læs lyng skal være 4 Al. lang, 3 Al. høj og 3 Al. bred.

1 læs tang eller afslagen klithalm 4 Alen lang, 2½ Al. høj og 2½ Al, bred.

Der tilkøres 1 dag med hver vogn fra 5-10 læs sadder (lyngtørv). Læsset bestående af 60 stykker, alt ligesom vejen er lang eller kort til det sted, hvor sadderne kan tages.

1 alen er = 2 fod = 24 tommer = 0,6277 m.

Sander i Ejsing sogn Ejsing bys sander.

Første gang, vi hører om sandflugt i Ejsing sogn, er i 1793. Der fortælles om en ny sander nord for byen, over 1300 alen lang og omkring halvt så bred. Kommissionen ville gerne frede arealet for at så det til med marehalm, men bønderne mente ikke, at de kunne undvære arealet hvis de skulle svare deres skatter. Der skete således intet dette år.

Der er ingen indberetning for 1794, men i 1795 fortælles, at sanderen er nogenlunde fredet (d.v.s. at der ikke havde græsset kreaturer eller andre dyr), men den såede marehalm var ikke i god vækst. Der skal sås yderligere 3 tdr. og opsynsmanden indskærpes at holde bedre fredning.

I 1796 var en af rentekammerets embedsmænd på rejse på egnen og han besøger også Ejsing (rentekammeret var datidens finansministerium). Han bemærker i sin indberetning, at bønderne ikke overholder fredningen: der er friske spor af kreaturer i sanderen, der er ligeledes adskillige veje gennem det tilsåede areal og så er der gravet sand. Ved det efterfølgende forhør ved ingen af

bønderne noget om hvis kreaturer der har været i sanderen, og ingen har gravet sand de sidste 10 år, så det endte med, at sandflugtskommissionen idømte bøder til opsynsmændene. Der skulle sås 2 tdr. vipper for at udbedre skaden.

Herefter er der stilhed i hele Ginding Herred om sandflugten indtil efteråret 1801, hvor sandflugtskommissær Petersen inspicerer sanderen. Han bestemmer, at der næste forår skal skæres brinker og nedlægges halmvipper (marehalm). Desuden udnævner han to klitfogeder boende i Estvad by og en opsynsmand fra Flyndersø Mølle. Petersen fandt det åbenbart nødvendigt at hente opsynsmændene fra nabobyerne, så der ikke kom ondt mellem naboer ved anmeldelse af kreaturer og lignende i sanderen.

Marehalmen i vejkanten øst for Ejsing by. Hvor de har fået fred, ser man stadig her 200 år efter disse gamle minder fra sandflugtens tid.

Vi følger herefter udviklingen ved hjælp af uddrag af Petersens årsberetninger:

1802: Udplantningen fra i fjor har taget nogenlunde ved grøde, og efter omstændighederne, da den ligger så godt som midt inde i byen, velfredet. Her beklædes brinkerne med sadder og vipper strøs mellem ved sognets beboere efter den vedtagne bestemmelse.

1803: Ejsing bys sande er 5 Tdr. land og velfredet. Den skete udplantning havde nogenlunde taget ved grøde. Der udstrøs 4 a 5 tdr. vipper, som beklædes med lyng, hvoraf hvert kongeægtlægd leverer 1 læs, som skal være 3 lag over skravlerne, og desuden 1 menneske fra hver kongevogn 1 dag til at strø vipperne og dække dem med lyngen.

1804: Sanden mellem Ejsing Kirke og præstegården, 50 Tdr. land stor, fandtes velfredet.

1805: Sanden behøver ingen hjælp.

1806: Sanden ved Ejsing Kirke er næsten dæmpet ved behandling med klittagsvipper og lyngbeklædning. Den var kun mådeligt fredet, hvorfor klitfogden Jens Østergård mulkteredes 1 Rgdlr., da han ikke havde indtaget de kreaturer, som havde forårsaget ufreden.

1807: Ejsing kirkesande repareredes med 80 læs fladtørv, som 80 sognefolk med 40 vogne besørgede. Sanden omfatter 50 Tdr. land. Den ventes afleveret som dæmpet til næste år, da den er godt sammengroet.

Afleveringen sker dog først i 1811, Petersen forhastede sig ikke.

Bjerrehus sander.

I 1809 fik en lille sande, 3 Tdr. Land, ved Bierrehuse i Ejsing sine sandbrinker skåret ned, heri såedes 1½ Tdr. vipper.

Da Petersen og den nye herredsfoged i Holstebro v. Jessen i efteråret 1811 synede denne sander, fandt de den så misligholdt, at de stævnedes nogle af bønderne omkring sanden. Domme kom til at lyde således:

“Den 8. November blev en Politiret sat i Overværelse af Vitterlighedsvidner. Anledningen var en Klage fra Kammerråd, Sandflugtskommisionen Petersen og Klitfoged Chr. Kiergaard og Gaardejer Niels Skrædder og Chr. Steen betræffende, at de ikke freder een i Ejsing Sogn beliggende Sande, Bjerrehus Sande, hvis Aarsag Kommissær Petersen begærer dem indkaldt og i Mulkt dikterede for deres Forseelse, samt tilholdt for Eftertiden at frede denne Sande tilbørlig. Indstævnte mødte og anførte, at det vel kunde være muligt, at der havde gået Kreaturer i Sanden, men at de havde gjort deres Bedste og også for Fremtiden vilde gøre det. I Overensstemmelse med Forordning af 19. September 1792 kendte Politiretten: Klitfoged Chr. Kiergaard, Ejsing, bør for sin Forsømmelse ej tilbørligen at have haft Opsigt med denne Sandes Fredning erlægge 2 Rgdlr. til Klitkassen. Så bør og Gårdejer Niels Skrædder og Chr. Steen for ej at have holdt deres Kreaturer fra Sanden, hver for sig til samme Kasse betale 1 Rgdlr. Endelig blev de een for alle og alle for een ilagt denne Sags Omkostninger med 24 Skilling. - At efterkomme inden trende Solemærker unden Lovens Adfærd. Datum ut supra. v. Jessen.”

Det retter op på forholdene, og i 1819 bliver sanden afleveret.